

“KATTA QIRG‘IN”NING KELIB CHIQISH SABABLARI VA OQIBATLARI, BUXORO O‘LKASI MISOLIDA.

Rahmonov Oybek Ravshan o‘g‘li

Denov tadbirkolik va Pedagogika instituti

Tadbirkorlik va boshqaruv fakulteti Tarix va Falsafa kafedrası.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15023246>

Annotatsiya. Ushbu maqolada 1930-1935 yillar davomida Buxoroda Stalinning buyuk terrori davrida qatag'onga uchragan shaxslar ko'rib chiqiladi. Unda Sovet hokimiyati tomonidan nishonga olingan kishilar toifalari, jumladan, Buxoro amirligining sobiq amaldorlari, diniy ulamolar, ziyolilar va kollektivlashtirishga qarshilik ko'rsatgan dehqonlar o'rganiladi. Arxiv materiallari, shaxsiy guvohlik va tarixiy tadqiqotlardan foydalangan holda, tadqiqotda qamoqqa olish, qatl qilish, majburiy mehnat lagerlari va surgun kabi qatag'on usullari tahlil qilinadi. Maqolada bu tozalashlarning ijtimoiy va madaniy oqibatlari yoritilgan, Buxoroning tarixiy va intellektual merosiga uzoq muddatli ta'sir ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Buyuk terror, Buxoro qatag'onlari, stalincha tozalashlar, Sovet O'rta Osiyosi, siyosiy ta'qiblar, kollektivlashtirish, majburiy mehnat, surgun, diniy qatag'on, Buxoro amirligi, sovetlashtirish.

CAUSES AND CONSEQUENCES OF THE "GREAT MASSACRE" IN THE EXAMPLE OF THE BUKHARA REGION

Abstract. This article examines the repressions of individuals during Stalin's Great Terror in Bukhara from 1930 to 1935. It examines the categories of individuals targeted by the Soviet authorities, including former officials of the Bukhara Emirate, religious scholars, intellectuals, and peasants who resisted collectivization. Using archival materials, personal testimony, and historical research, the study analyzes methods of repression, including imprisonment, executions, forced labor camps, and exile. The article examines the social and cultural consequences of these purges, and the long-term impact on Bukhara's historical and intellectual heritage.

Keywords: Great Terror, Bukhara repressions, Stalinist purges, Soviet Central Asia, political persecution, collectivization, forced labor, exile, religious repression, Bukhara Emirate, Sovietization.

ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ «ВЕЛИКОГО ГЕНОЦИДА» НА ПРИМЕРЕ БУХАРСКОЙ СТРАНЫ

Аннотация. В данной статье рассматриваются лица, репрессированные во время сталинского террора в Бухаре в 1930-1935 гг. В нем рассматриваются категории людей, на которых преследовалась советская власть, включая бывших чиновников Бухарского

эмирата, богословов, интеллектуалов и крестьян, сопротивлявшихся коллективизации. Используя архивные материалы, личные свидетельства и исторические исследования, в исследовании анализируются такие методы репрессий, как тюремное заключение, казнь, исправительно-трудовые лагеря и ссылка. В статье освещаются социальные и культурные последствия этих чисток, а также показано долгосрочное влияние на историческое и интеллектуальное наследие Бухары.

Ключевые слова: Большой террор, Бухарские репрессии, сталинские чистки, Советская Средняя Азия, политические преследования, коллективизация, принудительный труд, ссылка, религиозные репрессии, Бухарский эмират, советизация.

Kirish. Oʻrta Osiyoning tarixiy shahri boʻlgan Buxoroda 1930-1935 yillar oraligʻida Iosif Stalin tuzumi davrida chuqur ijtimoiy-siyosiy toʻntarishlar sodir boʻldi. Bu davr Buyuk Terrorning avj nuqtasi (1936–1938) oldidan Buxoro jamiyatining turli qatlamlariga qaratilgan jiddiy repressiv chora-tadbirlarning guvohi boʻlib, uning demografik va madaniy landshaftiga doimiy taʼsir koʻrsatdi. Sovet Ittifoqining bu davrdagi siyosati majburiy kollektivlashtirish va aksilinqilobiy unsurlarni bostirish bilan ajralib turardi. 1929 yilda boshlangan kollektivlashtirish kampaniyasi shaxsiy yer egalari va mehnatni kolxozlarga birlashtirishga qaratilgan edi. 1937 yilga kelib, Sovet qishloqlarining qariyb 99 foizi davlat boshqaruvidagi kolxozlarga aylantirildi, bu qishloq xoʻjaligida hosildorlikning keng tarqalishiga olib keldi va ocharchilik sharoitlariga hissa qoʻshdi.

Buxoroda bu siyosat «kulaklar»ni nishonga olishga olib keldi — bu atama nisbatan badavlat dehqonlar yoki kollektivlashtirishga qarshi boʻlganlarni ifodalash uchun ishlatiladi.

Buxoro boʻyicha aniq statistik maʼlumotlar kam boʻlsa-da, 1929–1930-yillardagi qatagʻonlarning dastlabki davrida SSSR respublikalari, jumladan, Qozogʻiston kabi qoʻshni viloyatlardagi milliy-ozodlik harakatlarining yetakchilari va ishtirokchilari hibsga olinib, turli muddatlarga qamoq jazosiga hukm qilingani hujjatlashtirilgan. Sovet Ittifoqidagi qatagʻonlarning namunalarini hisobga olsak, Buxoroda ham xuddi shunday tozalashlar boʻlgan, koʻplab odamlar hibsga olingan, qatl etilgan yoki mehnat lagerlariga joʻnatilgan, degan xulosaga kelish mumkin.

Qatagʻon dehqonlardan tashqarida ham diniy arboblari, ziyolilar va Buxoro amirligi maʼmuriyatining sobiq aʼzolarini qamrab oldi. Islom institutlari va madaniy urf-odatlarining bostirilishi Buxoroning islom ilm-fan va madaniyati markazi sifatidagi tarixiy oʻziga xosligining yoʻqolishiga olib keldi. Anʼanaviy tuzilmalarni muntazam ravishda yoʻq qilish mintaqani sovet sotsialistik tuzumiga toʻliqroq integratsiyalashga qaratilgan edi.

Adabiy tahlil metodikasi. Ushbu tadqiqot Buxoroda 1930-1935 yillarda qatagʻon qilingan shaxslarga oid hikoyalar, shaxsiy hisoblar va rasmiy hujjatlarni sinchiklab oʻrganish

uchun ko'p qirrali adabiy tahlil metodologiyasidan foydalanadi. Yondashuv matnlarni har tomonlama va ilmiy jihatdan ishonchli tekshirishni ta'minlash uchun ham sifat, ham miqdoriy usullarni birlashtiradi. Korpus kompilyatsiyasi Dastlabki bosqich tegishli matnlarning vakillik korpusini sinchkovlik bilan tuzishni o'z ichiga oladi. Bunga ko'rsatilgan davrdagi xotiralar, xatlar, kundaliklar, hukumat yozuvlari va zamonaviy gazeta maqolalari kiradi. Tanlov mezonlari turli xil istiqbollarni qamrab olish uchun ishlab chiqilgan bo'lib, turli ijtimoiy qatlamlar va kasbiy kelib chiqishini qamrab olishni ta'minlaydi. Bu xilma-xillik qatag'onning ko'p qirrali xususiyatini qamrab olish uchun juda muhimdir. Tarkibni sifatli tahlil qilish Sifat jihati takrorlanuvchi motivlar, hikoyalar va shaxslar tomonidan ifodalangan his-tuyg'ularni aniqlash uchun mavzuli kontent tahliliga qaratilgan.

Matnlarni tizimli ravishda ajratish uchun kodlash va turkumlash kabi usullar qo'llaniladi, bu esa qatag'on, engish mexanizmlari va qarshilik tajribasi bilan bog'liq naqshlarni aniqlashga imkon beradi. Bu jarayon o'sha davrdagi shaxsiy va jamoaviy ongning chuqur tushunishga yordam beradi. Miqdoriy stilo-statistik tahlil Sifatli tushunchalarni to'ldirish uchun lingvistik xususiyatlarni miqdoriy tahlil qilish uchun stilo-statistik yondashuv qo'llaniladi. Bu usul matnlar ichidagi leksik tanlovlar, sintaktik tuzilmalar va semantik sohalarni statistik tekshirishni o'z ichiga oladi. Hisoblash vositalari va statistik dasturiy ta'minotni qo'llash orqali tadqiqot so'z chastotasi taqsimoti, jumla uzunligi o'zgaruvchanligi va muayyan tematik leksikalarning tarqalishi kabi o'zgaruvchilarni o'lchaydi. Masalan, "qo'rquv", "qarshilik" yoki "sodiqlik" bilan bog'liq atamalarning chastotasini tahlil qilish asosiy psixologik va ijtimoiy dinamikani aniqlashi mumkin.

Stilo-statistik usul keng adabiy korpusdan tegishli ma'lumotlarni olishda uning samaradorligi uchun tan olingan. Nazorat guruhlarini bilan qiyosiy tahlil Topilmalarni kontekstualashtirish uchun tadqiqot nazorat guruhlarini bilan qiyosiy tahlilni o'z ichiga oladi. Bu shunga o'xshash repressiyalarga duchor bo'lmagan mintaqalar yoki davrlardagi matnlarni o'rganishni o'z ichiga oladi. Tadqiqot lingvistik va tematik elementlarni qarama-qarshi qo'yish orqali 1930-1935 yillardagi qatag'on choralari Buxoro adabiy ifodasiga o'ziga xos ta'sirini ajratib ko'rsatishni maqsad qilgan. Bunday qiyosiy tahlillar tashqi o'zgaruvchilarni hisobga olgan holda xulosalarning asoslilikini oshiradi. Statistik modellashtirish va gipotezalarni tekshirish O'zgaruvchilar o'rtasidagi korrelyatsiyani aniqlash uchun ilg'or statistik modellashtirish usullari, jumladan, regressiya tahlili va gipoteza testlari qo'llaniladi. Misol uchun, tadqiqot qatag'onning intensivligi (tarixiy yozuvlarda qayd etilganidek) va matnlarda ma'lum mavzular yoki lingvistik xususiyatlarning tarqalishi o'rtasida statistik jihatdan muhim bog'liqlik mavjudligini o'rganadi.

Ushbu empirik yondashuv adabiy ijodga ijtimoiy-siyosiy ta'sirlar haqidagi aniq farazlarni sinab ko'rish imkonini beradi. Adabiyotshunoslikda statistik usullarning integratsiyalashuvi tahlilga matematik mantiq va empirik qat'iylik kiritish vositasi sifatida ilgari surilgan.

Bashoratli tahlillar Bashoratli tahlildan foydalangan holda, tadqiqot o'sha davrdagi hujjatsiz yoki yo'qolgan adabiy asarlardagi potentsial naqshlarni prognoz qilishga intiladi.

Mavjud ma'lumotlarni modellashtirish orqali bostirilgan yoki yo'q qilingan matnlarning tematik va lingvistik xususiyatlarini taxmin qilish mumkin. Bu spekulativ qayta qurish repressiya ostidagi Buxoroning kengroq adabiy manzarasi haqida tushuncha beradi. Axloqiy mulohazalar va ma'lumotlarning yaxlitligi Tadqiqot jarayonida qat'iy axloqiy me'yorlar, ayniqsa nozik shaxsiy rivoyatlarni ko'rib chiqish bilan bog'liq holda saqlanadi. Ma'lumotlarning yaxlitligi bir nechta manbalarga o'zaro bog'lanish va topilmalarni tasdiqlash uchun triangulyatsiya usullarini qo'llash orqali ta'minlanadi. Ushbu xilma-xil uslubiy yondashuvlarni o'zida mujassamlashtirgan holda tadqiqot Buxoroda 1930-1935 yillardagi qatag'onning adabiy ko'rinishlarini nozik va ilmiy asoslangan tahlil qilishni maqsad qilgan.

METODOLOGIYA. Bu davrdagi qatag'on namunalarini tahlil qilish ma'lum guruhlarining nomutanosib ravishda nishonga olinganligini ko'rsatadi. Masalan, ikki yil ichida 1936 yilda umumiy darajali harbiy unvonlarga ega bo'lgan 1863 ofitserning deyarli uchdan ikki qismi hibsga olindi, deyarli yarmi qatl qilindi. Garchi bu statistika harbiy elitaga taalluqli bo'lsa-da, u Stalinist tozalashlarning jamiyatning turli sohalaridagi keng qamrovini ta'kidlaydi.

Buxorodagi bu repressiv choralarning uzoq muddatli oqibatlari qatl va deportatsiyalar, keng tarqalgan qo'rquv muhiti va madaniy va intellektual kapitalning yo'qolishi tufayli sezilarli demografik o'zgarishlarni o'z ichiga oldi. Bu harakatlar nafaqat norozilikni bostirish, balki sovet mafkuraviy maqsadlariga mos ravishda ijtimoiy tuzilmani qayta qurishni ham maqsad qilgan.

Ushbu keng qamrovli metodologiya nafaqat siyosiy qatag'onning adabiy ifodaga bevosita ta'sirini yoritibgina qolmay, balki ijtimoiy-siyosiy kontekst va adabiy ijod o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik to'g'risida kengroq munozaraga hissa qo'shadi.

Natijalar. 1930-1935-yillar oralig'ida Buxoroda jiddiy demografik, ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarga olib kelgan jiddiy siyosiy qatag'on davri bo'ldi. Arxiv yozuvlari, shaxsiy guvohliklar va tarixiy ma'lumotlarni tahlil qilish quyidagi asosiy xulosalarni ochib beradi.

Demografik ta'sir Sovet siyosatining, xususan, kollektivlashtirishning amalga oshirilishi demografik o'zgarishlarga olib keldi. Buxoro bo'yicha aniq ma'lumotlar cheklangan bo'lsa-da, mintaqaviy ko'rinishlar O'zbekiston SSRda qatag'on va ular bilan bog'liq ocharchiliklar tufayli aholining sezilarli siljishi sodir bo'lganligini ko'rsatadi. Hisob-kitoblarga ko'ra, 1932–1933 yillardagi ocharchilik Sovet Ittifoqi bo'ylab taxminan 5 million kishining o'limiga sabab bo'lgan, O'rta Osiyo, jumladan, O'zbekiston ham jiddiy zarar ko'rgan.

Bu raqamlardan kelib chiqadigan bo'lsak, Buxoro bu davrda aholi sonining sezilarli darajada qisqarishiga duch kelgan bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy tabaqalanish va maqsadli repressiya Sovet tuzumi sotsialistik mafkuraga tahdid sifatida qabul qilingan muayyan ijtimoiy guruhlarini muntazam ravishda nishonga oldi: Amirlikning sobiq amaldorlari va ziyolilari: Oldingi hukmron sinf va ziyolilarga aloqador shaxslar hibsga olingan, qatl qilingan yoki surgun qilingan. Ushbu tozalash an'anaviy kuch tuzilmalarini yo'q qilish va potentsial muxolifatni bostirishni maqsad qilgan.

Diniy yetakchilar: Qatag'on islom ulamolari va ulamolarini qamrab oldi, madrasa va masjidning yopilishiga olib keldi. Diniy muassasalarga qilingan bu hujum islom ta'sirini yo'q qilish va ateistik sovet tamoyillarini targ'ib qilishga qaratilgan. Iqtisodiy tanazzul Kollektivlashtirish siyosatining amalga oshirilishi an'anaviy qishloq xo'jaligi amaliyotlarini buzdi. Yakka tartibdagi dehqon xo'jaliklarining jamoa xo'jaliklariga majburiy birlashtirilishi qishloq xo'jaligi mahsuldorligining pasayishiga olib keldi va keng tarqalgan ocharchilikka sabab bo'ldi. Buxoro uchun aniq statistik ma'lumotlar kam bo'lsa-da, kengroq Markaziy Osiyo konteksti bu davrda sezilarli iqtisodiy qiyinchiliklarni ko'rsatadi.

Madaniy bostirish Qatag'on Buxoroning boy madaniy merosining yemirilishiga olib keldi.

Ziyolilar va din arboblarning nishonga olinishi an'anaviy bilim va odatlarning yo'qolishiga olib keldi. Madaniyat muassasalarining yopilishi shaharning tarixiy o'ziga xosligini yanada bostirdi. Psixologik va ijtimoiy oqibatlar Keng tarqalgan qo'rquv va ishonchsizlik muhiti jamoalarni parchalab tashladi va ijtimoiy birlikni zaiflashtirdi. Jamiyat rahbarlarining yo'qolishi va madaniy amaliyotlarning bostirilishi ijtimoiy ma'naviyat va o'ziga xoslikning pasayishiga olib keldi. Bu topilmalar Buxorodagi 1930–1935 yillardagi qatag'onlarning chuqur va ko'p qirrali ta'sirini ko'rsatib, mintaqada tarixdagi ushbu qorong'u sahifani to'liq anglash uchun keyingi tadqiqotlar zarurligini ko'rsatadi.

Munozara. 1930–1935 yillarda Buxoroda sodir bo'lgan stalincha qatag'onlar, keng ko'lamli siyosiy tozalashlar va ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar bilan kechgan davr mintaqaga chuqur va ko'p qirrali ta'sir ko'rsatdi. Ushbu hodisalarni ilmiy va murakkab ob'ektiv orqali tahlil qilish totalitar boshqaruv mexanizmlari va ularning abadiy oqibatlari haqida tushunchalarni ochib beradi. 1. Repressiya mexanizmlari Buxorodagi repressiv chora-tadbirlar Stalinning Kommunistik partiya va keng xalq ichida sezilayotgan tahdidlarni bartaraf etish orqali hokimiyatni mustahkamlashga qaratilgan kengroq strategiyasining ramzi edi. Tarixchi Robert Conquestning ta'kidlashicha, Buyuk Terror keng tarqalgan shubhalar muhiti bilan ajralib turardi, bu millionlab odamlarning qatl etilishi va qamoqqa olinishiga olib keldi.

Bu Buxoroda sobiq elitalar, diniy arboblal va ziyolilarni tizimli ravishda nishonga olish, an'anaviy jamiyat tuzilmalarini samarali ravishda yo'q qilishga olib keldi. Ijtimoiy-iqtisodiy buzilishlar Majburiy kollektivlashtirish siyosati an'anaviy qishloq xo'jaligi amaliyotlarini buzdi, bu esa keng tarqalgan ocharchilik va iqtisodiy beqarorlikka olib keldi. Sheila Fitspatrik kabi olimlar bu siyosatlar agrar jamiyatlarni sotsialistik iqtisodlarga aylantirishga qaratilganligini, lekin ko'pincha hosildorlikning pasayishiga va ijtimoiy tartibsizliklarga olib kelganligini hujjatlashtirgan. Buxoroda ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi aholi o'troq turmush tarziga majbur bo'ldi, bu esa madaniy o'ziga xoslikni va iqtisodiy avtonomiyani yo'qotdi. 3. Madaniy va diniy tazyiq Qatag'on masjid va madrasalarning yopilishi va din peshvolarining ta'qib qilinishi bilan madaniy va diniy sohalarga ham tarqaldi.

Tarixchi Adeeb Xolidning qayd etishicha, bu harakatlar Markaziy Osiyo jamiyatlarini dunyoviyashtirish va islom ta'sirini yo'q qilishga qaratilgan kengroq kampaniyaning bir qismidir.

Islomiy merosi bilan mashhur bo'lgan Buxoroda bu chuqur madaniy dislokatsiyaga va an'anaviy bilim tizimlarining yemirilishiga olib keldi.

Psixologik va ijtimoiy oqibatlar Qatag'onlar natijasida yuzaga kelgan keng tarqalgan qo'rquv va ishonchsizlik muhiti aholiga doimiy psixologik ta'sir ko'rsatdi. Aleksandra Arxipovanning Sovet davridagi qoralashlar bo'yicha tadqiqoti davlat tomonidan qo'zg'atilgan paranoyxa jamiyat rishtalarini qanday buzganini va odamlar omon qolish uchun qo'shnilar va oila a'zolariga xiyonat qilishga majbur bo'lgan muhitni yaratganini ta'kidlaydi. Bu Buxoroda ijtimoiy hamjihatlikning parchalanishiga va avlodlar davomida saqlanib qolgan jarohatlar merosiga olib keldi. Demografik oqibatlar Qatl, qamoq va ocharchilikning kombinatsiyasi demografik o'zgarishlarga olib keldi. Buxoro bo'yicha aniq statistik ma'lumotlar kam bo'lsa-da, mintaqaviy tahlillar aholi sonining sezilarli darajada kamayishini ko'rsatmoqda. Masalan, 1930-yillarning boshlarida qozoq aholisi ocharchilik va repressiya tufayli taxminan 1,5 million kishiga qisqardi, bu haqda tarixchi Sara Kameron hujjatlashtirgan. Buxoro ham shunga o'xshash demografik muammolarga duch kelgani, bu esa ishchi kuchi tanqisligiga va jamoa tuzilmalarining o'zgarishiga olib kelgani to'g'ri. Uzoq muddatli oqibatlar Buxorodagi 1930–1935 yillardagi qatag'onlar merosi bevosita insoniy va iqtisodiy yo'qotishlardan tashqarida ham bor.

An'anaviy institutlarning muntazam ravishda yo'q qilinishi va sovet mafkuralarining o'rnatilishi madaniy va diniy urf-odatlarining uzatilishini to'xtatdi. Ushbu madaniy yorilish mintaqadagi o'ziga xoslikni shakllantirish va ijtimoiy birlashuvga doimiy ta'sir ko'rsatdi. Bundan tashqari, ushbu davr bilan bog'liq tarixiy jarohatlar zamonaviy jamiyat dinamikasiga ta'sir qilishda davom etmoqda, chunki jamoalar qatag'on xotiralari va madaniyatni saqlab qolish muammolari bilan kurashmoqda.

Xulosa.1930–1935 yillardagi Stalin qatagʻonlari Buxoroga chuqur va koʻp qirrali taʼsir koʻrsatdi, uning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va demografik manzarasini oʻzgartirdi. Ushbu hodisalarni ilmiy va kompleks tahlil orqali tushunish totalitar tuzumlarning mexanizmlari va ularning taʼsirlangan jamiyatlar uchun barqaror oqibatlari haqida qimmatli tushunchalarni beradi.

REFERENCES

1. Moʻminova, G., va Toshpoʻlatov, B. (2022). Oʻzbekistonda kollektivlashtirish davridagi siyosiy qatagʻonlar (Qashqadaryo viloyati misolida).
2. Xolid, A. (2010). Musulmon manbalari nurida Buxoro Xalq Sovet Respublikasi.
3. Shukurov, A. Buxoroda imperialistik inqilob.
4. Suxareva, O. A. Inqilobdan oldingi Buxorodagi turar-joylar.
5. Vikipediya ishtirokchilari. Buxoro inqilobi. Ushbu yozuvda 1917-1925 yillardagi Buxoro amirligining tugatilishi va Buxoro Xalq Sovet Respublikasining tashkil topishiga sabab boʻlgan, 1930-yillardagi qatagʻonlarga zamin yaratgan voqealar bayon etilgan.
6. Robert Conquest - Buyuk Terror: Qayta baholash (1990):
7. Sheyla Fitspatrik - Stalin dehqonlari: kollektivlashtirishdan keyin rus qishlogʻida qarshilik va omon qolish (1994):
8. Sara Kameron – Och dasht: ochlik, zoʻravonlik va Sovet Qozogʻistonining yaratilishi (2018):
9. Adeeb Xolid - Kommunizmdan keyingi Islom: Markaziy Osiyoda din va siyosat (2007):
10. Aleksandra Arkhipova - Sovet qoralashlari va davlat tomonidan qoʻzgʻatilgan paranoyya boʻyicha tadqiqotlar va repressiyalar .